

Теолошки погледи

ВЕРСКО НАУЧНИ ЧАСОПИС

БЕОГРАД, 1976.

ГОДИНА IX

БРОЈ 1

Л.П.
39.036

Беркли о Богу и материји

ЖИВОТ И РАД

Било је то време прекретнице у европској културној историји када је друштво у којем је доминирала религија почело све више да уступа место друштву у којем ће да доминира наука, било је то време интензивнијег атеизма и скептицизма, када су они који су се бавили науком покушавали снажније да учине Бога сувишним а они који су се бавили философијом да укажу да је знање о истини немогуће. Било је то време једног заиста великог неспоразума, када је у питању однос религије и науке, када се родио у замку Дајсерту у Килскену у близини Килкениа у Ирској 12 марта 1685 године знаменити филозоф, метафизичар, емпириста, епископ Цркве, Џорџ Беркли (George Berkeley). Породица му је пореклом из Енглеске, одакле је његов деда прешао у Ирску. Када је напунио 12 година уписали су га у Килкени колеџ а марта 1700 год, прелази на Тринити колеџ у Даблину. Имао је тада 15 година. Изучава класичне језике и класичну литературу, филозофију и логику, брзо такође стиче добро образовање у математици и физици. На овом колеџу добија степен Б. А. Објављује већ 1707 год. свој први рад *Aritmetica and Miscellaneous Mathematica*. Ове исте године изабран је и за предавача на овом колеџу. Предаје између осталог грчки и јеврејски језик.

Мисао о непостојању материје већ се тада почиње да рађа код њега и то на један посебан начин реаговања на филозофију Декарта, Лока, Малбранша и Њутна, философе и научнике које већ добро познаје. Алармиран је филозофијом материјализма која све више узима маха, као и деизма, и то постаје у неком погледу инспирација његове филозофије. Под утицајем Њутнове физике, и несвесно, у то време почиње интензивније да се верује да је свет ништа друго до један механички систем који се може описивати квантитативним законима — Беркли реагује на то механичко схватање света и природе. Снажно се супротставља, како је то већ добро примећено, научницима који су све више постајали материјалисти и философи који су све више постајали скептици. У овом реаговању Беркли улаже свој напор да пронађе једно снажније интелектуално оправдање за веру у Бога, незадовољан свим претходним покушајима истакнутих мислилаца света, полазећи од тога да је фундаментална основа свега Ум.

Велики принцип Берклијеве философије — немогућност постојања ичега независно од ума, од опажања, рађа се у њему као реаговање на философију поменутих мислилаца, посебно изгледа у току студија Лока. Сматра се, али и не без претеривања, да је у једном погледу Беркли и настављач Локеове философије. То је питање, видећемо које се у основи и не би требало да поставља. Јер из његових бележака које је тада водио видимо га веома увереног да је открио „нове принципе” који ће му омогућити да превазиђе тешкоће и недоследност у Локовој философији. У сваком случају сигурно је запажено да је философска мисао код Берклија веома рано сазрела.

Припадао је Англиканској цркви и у њој је рукоположен за ђакона 1709 год. а за свештеника 1710 год.

Основао је 1705 год. једно друштво у којем се дискутовало о „новој философији”. Његово интересовање такође за социјалне и моралне проблеме показују његове беседе које је држао у том времену у капели Тринити колеџа. Записао је тада, такође, да нема намеру да замара свет са великим томовима књига, већ „ми је циљ да дам наговештаје мислећим људима који имају времена и радозналости да иду до дна ствари”.

У Тринити колеџу, са једним прекидом од осам година, остаје све до 1724 год. У то време овај колеџ је био под јаким утицајем Њутна, Бојле-а и Лока. Онда је изабран за декана Дериа (Derry). У току овог свог бављења у Тринити колеџу посећивао је и Лондон. Упознао се и одржавао везу са тада истакнутим личностима културног живота Енглеске Свифтом, Адисоном, Сил-ом и Поуп-ом. Постаје и члан ове интелектуалне групе. Био је веома добар и племенит као човек, ванредан карактер, свуда је остављао диван утисак. Свифт га је увео у највише кругове тадашњег Лондона и писао је у свом дневнику: „Господин Беркли је веома умно смишљен човек, препоручио сам га свим министрима и подржаћу га колико могу више”. Један угледан савременик је такође писао о њему: „Толико много учености, толико много знања, толико много невиности, толико скромности, нисам могао да верујем да може да буде део икога до само анђела, док нисам срео овог господина”.

У два маха предузима дужа путовања по Француској и Италији. На првом путовању године 1713-1714, био је у пратњи лорда Питербора, као његов капелан, при амбасади, приликом свечаности крунисања сицилијанског краља. Тешко се разболео 1715 год. Одмах по оздрављењу кренуо је на нов пут по Италији и Француској. На овом путу се задржао дуже, од 1716 до 1720 год. У току овог овог осмогодишњег одсуствовања из Тринити колеџа писас је. Волео је уметност и лепоте природе. То видимо из његовог дневника који је тада водио. Док се бавио у Италији радио је на једном спису о **Природној историји Сицилије**, али се рукопис изгубио. За време своје прве посете Француској сусрео се са Николом Малбраншом и са њим дискутовао. Диокусија је била оштра, да кажу, да је Малбраншу од тога толико позлило да је ускоро и умро.

У времену док је био декан Дериа почео је да размишља о оснивању једног колеџа на острву Бермуда, удаљеног око 1000 миља од северно-америчког копна, са задатком, како је он себи то тада постављао, да ради на васпитању деце енглеских колониста, на „реформацији” њиховог живота, а као најважније да предузме преко младих људи који би се овде школовали и обучавали за свештенике и мисионаре ширење Јеванђеља међу америчким Индијанцима. Исто тако веровао је да се у овом семинару са успе-

хом „могу васпитавати и млади амерички дивљаци“. Овај план изложио је у раду **Proposal for the Better Suplying of Churches in our Foreing Planations**, штампан је у 1725 год. Од надлежних у Лондону добио је сагласност и обећану помоћ за овај пројект. Одмах по својој женидби 1728 год. путује за Америку. Грешком навигације брода не искрцава се на Бермудима већ у Њупорту на Род Ајленд (Род Исланд). Био је веома одушевљен за овај пројект. Ускоро мења идеју о оснивању овог колеца на Бермудима и планира сада да то буде то где се и настанио и подигао себи кућу, на Род Ајленду. Али обећани новац и помоћ за овај пројект није добио, уложивши у њега и добар део свог личног иметка. После три године чекања, не добивши обећану помоћ, Беркли се враћа 1731 год. у Ентлеску. Ово своје трогодишње бављење у Америци ипак је корисно провео. Оставио је, као најважније, свој утицај на развој америчке философије, посебно је утицао на америчког богослова и философа Џонатана Едвардса (Jonathan Edwards), који је учио под утицајем Берклија да је целокупна реалност „менталне природе“, управо и „цео свет да је један идеалан поредак менталне реалности“. Водио је разговоре и преписку са Самуелом Џонсоном (Samuel Johnson), један од његових првих озбиљнијих критичара и ученика, који ће доцније бити и први председник Кингс колеца (сада Колумбија универзитет). Џонсон је усвојио Берклијеве идеје, истина није био толико радикалан у „иматеријализму“ као Беркли, али у свом делу које је посветио Берклију »Elementa Philosophica«, објавио га је Бенџамин Франклин 1752 год. као прво штампано дело из области философије у Америци, у одељку „Ноетика“, следује у потпуности Берклијеву теорију сазнања

Сву своју имовину, фарму, кућу и књиге, по напуштању Америке, оставио је Јсил и Харварду, сада познатим универзитетским центрима Америке. Вредно је да се спомене да је Беркли пледао на Америку са великом скоро месијанском надом. Америка га је инспирисала да напише и једну збирку стихова *Verses on the prospect of planting arts and lerning in America*, ту је и песма **Америка или муза избеглица**, и песме **Западни смер империја узима свој пут**. Сматра се да ако није саградио планирани колец да је учинио нешто више, чега ни сам није био свестан, јер је значајно, поред свог утицаја на развој америчке философије, утицао и на развој универзитетског васпитања у овој земљи. У његову част један град у Калифорнији и универзитет носе његово име.

У Лондону се Беркли задржава све до 1734 год. када је изабран за епископа Англиканске цркве за Бискупију са седиштем у Клајну (Clype). Епархија се налазила на југу Ирске, веома сиромашан крај, али га је у својој једноставности и лепоти Беркли веома заволео. Није хтео, што је могао, да пређе у „салоне Лондона“, нити је прихватио премештај 1745 год. за један далеко богатији крај Ирске, на епархију са седиштем у Клокеру (Clocer). Волео је своју паству за чије се социјалне и економске прилике веома залагао да се поправе. Остао је у Клајну све док му је здравље то дозвољавало. Провео је на овој епархији осамнаест година. Изгубивши најстаријег сина и сам болестан поднео је оставку на епископски положај. Тадашњи енглески краљ му није усвојио ову његову оставку са напоменом да „може бити епископ где хоће али да мора остати епископ и умрети као епископ. Затим се настањује у Оксфорду 1752 год. где се његов други син налазио на студијама. Нажалост у овом већ тада познатом универзитетском граду живео је само шест месеци, умро је 14. јануара 1753 год.

Интересантно је да је Беркли написао и објавио своја главна дела још као младић, није имао ни двадесет пет година. *An Essay Towards a New Theory of Vision* објавио је 1709 год. Расправљајући проблем вида у овом есеју он указује на основ нашег суђења о раздаљини величини и положају предмета. Уз то решава и питање односа између чула вида и чула додира, са тврђењем да објекти вида или идеје вида немају ничег заједничког са објектима додира или идејама додира, да је веза између њих нешто за што би се могло да каже да је више узгредна. У том смислу даље тврди, као што ћемо то видети, да додир и вид немају никакав посебан „апстрактан“ заједнички елемент у којем би се оба садржавала. Овде се већ осећа његов наговештај запажања о непостојању материје.

Ово његово разматрање о непостојању материје добиће своје пуно систематско излагање у делу које се штампа одмах идуће године 1710. То је његов гласовит рад *A Treatise Concerning Principles of Human Knowledge*. Поднаслов овог дела гласи: „Где су испитани главни узроци грешкама и тешкоћама у наукама као и темељу скептицизма, атеизма и нерелигиозности“. Друго издање овог рада имамо 1734 год. Тврђење о нематеријалности света овде нам је изложено у пуном опсегу једног философског система. На пример док је Декарт улагао добар напор да би одбранио или разумео постојање материјалне реалности за коју се претпоставља да је репрезентују идеје, дотле Беркли негира материју да уопште постоји, негирајући при томе и разлику између „реалности“ и идеја, односно тврдећи да су идеје саме ствари или једина реалност. У овом делу, као што ћемо то даље видети, посебно је нагласио своје учење против „апстракција“ са којима се оперисало у природним наукама. Овим радом хтео је да укаже једном речју да је реалност која лежи иза чулног опажања Дух, а не материјална реалност. Тако да само религиозно искуство може да продре преко чула у ту реалност која је иза а да то наука није у могућности. Шта је свет у својој основи открива се само духовном искуству. Овим радом извршио је велики утицај на европску философску мисао.

Three Dialogues Between Hylas and Philonous је његово ново дело које се појављује у Лондону 1713 год. нека је врста допуне претходном раду. Написано је, како је већ оцењено, ванредним литерарним стилем, у чему се уосталом одликују сви његови радови, намењен је широј читалачкој публици, превод овог рада штампа на немачком 1756 год. Иначе за Берклија се каже „да је био привлачан писац са дивним стилем“.

Своје основне погледе Беркли је изложио у ова своја три рада. Ми ћемо се на њих често позивати у току овог нашег излагања његове философије.

Порицање постојања материје изложио је у ова своја три рада са излагањем да то што стварно постоји и ништа друго јесу Бог, људске душе, идеје. Стварност света Беркли није порицао, свет постоји у свој стварности, али само у нашем опажању или Божијем. Овом овом гледишту остао је доследан целог свог живота. После објављивања ових својих првих расправа изјавио је да се више и није толико много интересовао философијом. Био је преокупиран пословима на својој епархији, више се интересовао црквеним и социјалним радом него философским анализама. Свом црквеном раду сав се био посветио. Ипак, овај вредан епископ успео је да и даље нађе времена за писање и оставио нам је ипак један добар број радова.

Други део рукописа *A treatise Concerning the Principles of Human Knowledge* изгубио је за време свог путовања по Италији, није се више враћао на

то да га поново напише, изјавио је да то није могао да учини. Неки истори-чари философије сматрају да он то није урадио из разлога јер није био си-гуран у даљем објашњењу неких својих ставова наглашених али недоврше-них у првом делу *Principia*.

Објављује 1712 год. мању расправу *Passive Obediance*. Треће издање већ се појављује 1713 год. Овде је изложио своју етичку теорију са којом тражи пасивну послушност пред државним властима толико колико је то што више могуће, али кад се ради о екстремним случајевима тираније, лудака или узур-патора, Беркли ипак допушта право на револт или побуну. У овој расправи он указује на то како се морална правила, вечни закони универзума, морају да су у вези са вечним уставом Божјим, односно са моралним законом. Наш разум нам потврђује егзистенцију Божију. „Доказујем”, каже Беркли, „да је обавезна пасивна послушност према највишим властима”. Мада је мото за овај његов рад узет из Св. Писма, од ап. Павла: „Тако који се супрот-ставља властима супротставља се наредби Божијој, а који се супротставља примиће грех на себе” (Рим. 13:2), ипак Беркли напомиње да он овај свој захтев за пасивном послушношћу према највишим властима не заснива само на Светом Писму већ и на принципима разума који су општи за цело човечанство „Доказујем да је лојалност природна морална дужност а да је нелојалност или побуна грешка или гажење закона природе”¹⁾. У овом смислу Беркли даље излаже како је егоизам, само-љубав, најуниверзалнији принцип од свих других. Али да нам само тако у почетку изгледа да су чулна задовољства не-погрешиви критеријуми добра и зла, док ускоро откривамо да садашње до-бро, како нам то може да изгледа, често се показује да то није, јер је пра-ћено већим злом, а да садашња страдања, болови или зла, преокрећу се у велика добра. Узвишеније способности људске душе откривају нам већа задовољства, или срећу, од оних са којим нас снабдевају чула. Ово нас све оба-везује да прелазимо преко тренутних чулних задовољстава и усвајамо већа, трајнија, мада су удаљенија али су узвишенија по свом духовном садржају. Бог је творац и одржатељ свих ствари, највећи законодавац света. Обавезни смо да се покоравимо Његовим законима. Бог, будући да је најиша доброта, даје нам несумњиво циљеве који су добри. Његов циљ, који нам он постав-ља, јесте највиши циљ коме се све моралне обавезе морају подчинити. Као што видимо Беркли овде иступа сасвим теолошки са мислима да „је циљ људске егзистенције да према пуноћи својих моћи узме учешћа у вечном животу Божијем. Срећа и дужност не би требало да су у сукобу, јер срећа се састоји у нашем следовања дужности, управо у тражењу оног циља који је Бог прописао за људску природу”, уз даље овакво закључивање: „Бог је је-дини творац и одржатељ свих ствари. Он је стога са најнесумњивијим пра-вом великог законодавца света, и човечанство је обавезно дужношћу, а не само интересом, да се покорави Његовим законима.... Стога ту није у питању лично добро овог или оног човека, народа или доба, већ општа добробит свих људи, свих народа, свих времена коју је Бог испланирао, а која треба да буде прихваћена заједничком делатношћу свих људи”. Поставља се само питање којим путем или којом методом рада можемо постићи тај циљ.²⁾ Сигурно да то не можемо својом посебном делатношћу, јер нико од нас није толико му-дар да предвиди све посебне одлуке које би нас довеле до тог циља. Сред-ства ка моралним циљевима могу се сазнати само кроз општа правила која

1) G. Berkeley, *Passive Obediance*, The Works of G. Berkeley, London 1953, Vol. VI. 18

2) Ibid., 20—21

откривамо разумом и од којих се не смемо отуђивати кроз приватне, посебне, наше судове.³⁾ Послушност, лојалност, јесте једно од таквих правила разума Као што је праведност, честитост, нужно везана за моралне циљеве тако је и послушност. То је услов поретка друштва. Лојалност, мада је ствар људских институција, ипак је пре свега природна дужност.⁴⁾ Јер се морамо придржавати универзалних, одређених, правила или моралних закона — природа је систем закона, као што и друштво мора да буде систем закона. Бог одржава и један и други поредак. Општа универзална морална правила или закони су Његови прописи.

Према томе лојалност према законима друштва јесте врлина или морална дужност а непослушност, побуна, јесте злочин противу закона природе. Опште добро човечанства јесте циљ који је Бог поставио пред слободну делатност људи да га остварују. Међутим, шта ако се ради о екстремним случајевима тираније која се утврђује законима? Беркли и том случају тражи послушност. Јер сматра да се не треба плашити да ће људи да доносе прописе према својој моћи расуђивања да би разорили свој сопствени народ, суровим и неприродним декретима, као што каткада можемо да претпоставимо. Ако би пак дошло до тога онда је ствар локалних извршилаца тих наредаби да их не испуњавају уколико би оне биле супротне законима Божјим.⁵⁾ Због тога следује да сваки разуман човек треба да усаглашава своју активност према Божијој вољи. Јер постоје „вечна правила разума“ која су резултат саме природе, активности Божије, која се могу и морају да изражавају у непогрешивим законима нашег владања и имају исту непроменљиву универзалност као и пропозиције или закони који владају у геометрији. Према томе опет нисмо дужни да се потчињавамо било „лудацима“ или оним „који лукавством или насиљем преузму највишу власт“⁶⁾. Ипак ако се ради о самим тиранима морамо их подносити са стрпљењем јер ће Бог сам према својим плановима добра нешто и учинити и успоставити равнотежу његових недела у будућности која долази.⁷ Међутим Беркли у свом уводу у овај свој есеј, обраћајући се читаоцима, каже: „Да апсолутна пасивна послушност не би требало да буде дата икаквој грађанској власти, већ потчињеност управној власти треба да буде мерена и ограничена јавним добром тога друштва, и стога грађани се могу законски одупрети највишем ауторитету у оним случајевима где јавно добро то отворено захтева. Дужност им је пак да то чине утолико уколико су под несумњивом обавезом да уздижу јавни интерес...”

Анонимно је објавио 1715 год. *Advice to the Tories who Have Taken Oaths*. Ово је рад у којем опомиње торијевце који су положили заклетву а остали су са извесним симпатијама према Јакобистима (присталице Стјуарта после револуције 1688 год.) Указује им на њихове обавезе и дужности које су прихватили полагањем заклетве, јер као хришћани имају своје обавезе и одговорности У том смислу он даље указује да постоје две ствари које утичу на људе када је у питању религија, једна је осећање истине а друга је осећање корисности. Када је у питању истина она има стварног утицаја само на оне који су заиста хришћани, а када је у питању корисност то може да има утицаја и на неверујућег кроз одавање извесног поштовања према религији. Јер, уколико хришћанска религија не уздржава људе од неморалних дела, таквих

3) Ibid., 22—24

4) Ibid., 30

5) Ibid., 43

6) Ibid., 45

7) Ibid., 42—43

као што су проневере, насиље, кривоклетство, и других сличних овим, какву онда корист имамо од хришћанства⁸⁾. „Како можете да изјављујете своју веру у хришћанство а да делате супротно његовим одредбама.” Јавни или отворени раскид од ваше заклетве показао би се веома штетан за Цркву. Ако се заклетве више не држимо као свете какво друго средство можемо пронаћи да би ограничили људску неморалност. Општа заједничка вера јесте велика подршка друштву и заклетва, као највиша обавеза, да се наша вера одржи неповређена, остаје као велики инструмент правде и међуљудских односа. Када се неко заклиње суверену заклиње се њему као суверену а не личности суверена. Кад личност престане да буде суверен, дужност оданости такође престаје и наравно обавеза која је примљена захтевом. Према мишљењу многих ово је био случај са револуцијом из 1688 год. Једна је ствар каже Беркли, срушити државу а друга збацити њеног руководиоца⁹⁾. Запажено је да је Беркли овим ставом хтео да оправда револуцију и без напуштања свог ранијег изнетог мишљења у расправи о „Пасивној послушности”.

У току његовог бављења по Италији и Француској немамо ни једно његово објављено дело. Али одмах по повратку са овог пута појављује се 1721 год. један његов значајан рад — *De Motu*, о кретању, рад који тек у овим нашим данима скреће на себе све већу пажњу. Објављен је на латиноком језику. Написао га је у току свог путовања по Француској, у Лиону. Стриктно се односи на философију физике као науке. Философија науке овде је изражена кроз критику Њутнове динамике, његове философије природе, уз критику, такође, и Лајбницевог теорије силе. У овом раду је изложио своје погледе на проблематику кретања као и критику на апстрактне појмове Њутнове доктрине о апсолутном простору и апсолутном времену. „Ово су речи без икаквог емпиријског и операционог значења, због чега морају да буду одбачене као научни појмови” каже Беркли. Не можемо да их опазимо ни нашим чулима нити да их докажемо разумом. Исто тако овај рад је важан и због тога јер антиципира и наше савремене дискусије о улози или значењу теорија у научном раду, са гледиштем да научне теорије „нису истина” већ само у примени, у свету нашег искуства, омогућавају нам да евентуално предвидимо ток научног развоја или да га контролишемо. На пример, корпускуларна теорија или теорија честица, изјављује Беркли, корисна нам је само као претпоставка. У овом раду ради се уствари о испитивању природних или физичких узрока. Али ми ћемо се на ово још осврнути.

Појављује се ове 1721 године и његов *An Essay Towards Preventing The Ruin of Great Britain* у којем истиче, сматрајући да се Британија тада налазила у својој националној декаденцији, да сазнање Бога има своје важно место у моралном животу, указујући тако на потребу религије антиципира и све наше данашње дискусије о неопходности религиозног и моралног васпитања за будућност једног народа. Религија је у ранијим временима, каже Беркли у овом есеју цветала и била поштована од мудрих патриота и законодаца који су знали да је немогуће за један народ да се развија без неговања врлина, да врлине треба да буду подржане савешћу а савест опет без религије није могућа¹⁰⁾. Слобода је један од највећих благослова које човек врлине може да поседује. Али неразборити патрони слободе данас не праве разлику између слободе и разузданости. Прст Божији ће размрсити све ове ја-

8) G. Berkeley, *Advice to the Tories*, *The Works...* op. cit. 53

9) *Ibid.*, 57

10) G. Berkeley, *The Ruin of Great Britain*, *The Works...* op. cit., 69

лове пројекте и учинити их замком која би нас одвела у још веће невоље уколико не реформишемо ову нашу садашњу скандалозну раскалашност која је најстрашнији симптом и најсигурнији знак наше руинираности¹¹⁾. Уколико у једној земљи постоји све више метода за стицање богатства без рада и заслуга утолико ће у њој све мање бити богатства и рада. Да би смо оправдали свој јавни дух морамо прихватити истинито осећање религије¹²⁾, затим треба одвратити људе да следе само своје личне интересе против општег добра. Некад смо били религиозан, храбар народ, пун врлина, сада усвајајући епикурејске појмове постали смо непоштени, корумпирани, неправедни, навлачећи на себе гнев Божији.¹³⁾

У току овога бављења у Америци написао је подужу расправу *Alciphron or Minute Philosopher*, најпопуларније његово дело, у којем и даље полемиче са слободним мислиоцима, деистима, уз залагање за ортодоксност Цркве. Веома је овде заинтересован, о чему и дискутује о природи душе, подвлачећи своје тврђење како „велики Покретач“ или „Аутор Природе“ објашњава себе у очима људи, према свом нахођењу, визуелним знацима, чулним интервенцијама. То је снага која непрекидно делује на нас, преко наших чула, тако да се интелигибилност наших чулних осећања показује као један универзални језик. Свет је видљива појава или симболично откривење Божије. Природа је сва прожета значајем религиозног смисла. Природни закони као и математички односи су сталан израз Божијег потврђивања. У овом раду се појављује такође као значајан хришћански апологета. Рад је штампан у Лондону први пут 1732 год. појавила су се одмах још два издања, једно поново у Лондону, а друго у Даблину, док треће Лондонско издање штампано је 1752 год. Преведено је одмах на француски 1734 год. а на немачки 1737 год. док је на италијански преведено тек 1932 год. Ово је један од најдужих његових радова. Поднаслов овог дела гласи: „Апологија за хришћанску религију противу оних који се називају слободним мислиоцима“. Под слободним мислиоцима Беркли подразумева „деисте“, учене људе тога времена који су веровали у Бога али нису прихватили Божије откривење, назвао их је малим, „минуте“, философима, јер су „деловали супротно свим мислећим и мудрим људима“ са циљем, како је Беркли налазио, да разоре ове велике и добре људске принципе, да подрију поредак друштва, темеље моралности, и уместо да поправе и оплемемене наше природе, да их уздигну, своде их на примитиван начин мишљења. Једном речју умањују све што додирну, наше мисли, појмове.¹⁴⁾ Алцифрон или „јаки човек“, приказан је овде као мали философ, чији су хоризонти веома ограничени на чулне датости, који „искључује из свог универзума реалности духовни или морални свет и Бога. Овде је појачан његов социјални идеализам, људи нису независна бића“ она су створена једно за друго“. свако распознаје „да је део целине, део општег добра којем треба да допринесе свој рад“. Подвлачи исто тако да имамо довољно сведочанстава за разумним захтевом вере, то је вера у морални поредак света, у Провиђење, у будући живот, нешто чега се мали философи одричу, а као таква представљају тежњу за уздизањем највишег добра човечанства. Та је вера потребна као истинити рационализам, као пуно задовољење разума. „Учени људи“ тога времена већ су почели да се стиде да признају да су хришћани, многи су и даље веровали

11) Ibid., 71

12) Ibid., 79

13) Ibid., 85

14) G. Berkeley, *Alciphron or the Minute Philosopher*, *The Works...* op. cit., 54

у Бога али су се плашили да то признају да неби навукли на себе презир атеиста, који су такође мали филозофи, према Берклију.¹⁵ У овом делу Беркли такође наглашава да имамо исте уверавајуће знаке за постојање Божије, ако не и више, као и за човека који стоји пред нама и говори нам. Прво америчко издање овог рада појављује се у Њухавену 1803 год. са предговором у којем се каже да је Беркли „највећи филозоф свих времена и свих народа”.

Ове исте године, 1732, појављује се и треће издање његовог есеја *Towards a New Theory of Vision*. Нападнут је поново због овог рада и као одговор објављује нову расправу наредне 1733 год. под дужим насловом *The Theory of Vision or Visual Language Showing the Immediat Presence and Providence of Deity Vindicated and Explained*. У овој новој „теорији вида или визуелног језика који показује непосредно присуство и провиђења Божијег посведоченог и објашњеног” Беркли пише колико су заиста објекти нашег вида Божански језик, визуелан језик, којим нас Бог учи које су ствари добре а које нису. О овом делу биће још речи приликом овог нашег излагања Берклијеве философије.

Штампа се 1734 год. и његова раоправа *The Analyst or a Discours Adressed to an Infidel Mathematician*. Овде у овом говору упућеном „неверујућем математичару” Беркли поново полемиче са Њутновим налазима и гледиштима. Док је суштину своје философије науке Беркли излажио у критици Њутнове динамике, односно физике, у *De Motu*, овде у овом раду критикује Њутнову математику. Посебно се осврће на „нове математичаре” оптужујући их за материјалистичке погледе на свет. Са посебним нагласком — да уколико налазимо у математици тајни, нејасности, мистичности, онда не можемо одбијати религију због тога што у њој, такође, има тих и таквих „мутних” нејасноћа или мистике. Једном речју, извесни математичари „одбацују религију због несватљивих ствари у њој, али њихова сама наука пуна је несхватљивости.” Посебна пажња овде је обраћена на Њутнову доктрину „о бескрајно малим количинама”. Берклијев интерес за ову математичку доктрину био је чисто метафизичке природе. Јер инфинитезимални рачун, како је налазио Беркли подржао је веровање у материју и у њену бескрајну дељивост. Овај спис има своје значајно место у хришћанској апологетици, написан је стриктно у одбрану хришћанске вере. Он прихвата Њутна као религиозног човека али му умањује значај као научника. Али и поред тога што је ово рад једног хришћанског апологете то је у исто време рад и једног математичара. Покренуто је овим једну дискусију у свом времену која се дуго водила и још је од великог значаја. Јер служи да исправи извесне принципе математичара, да поправи њихове методе рада ради унапређења науке. Говорило се тада, у време појаве ове Берклијеве расправе, да ко поверује у Берклијеве погледе на материју и простор посумњаће „да ли математика у својој дубини заиста нешто значи”.

На критику која се појављује на ово његово разматрање о математици и математичарима он одговара још једном расправом *A Defence of Free-Thinking in Mathematics*, штампа је 1735 год. Осврнућемо се доцније још на ова два његова веома значајна рада.

Са јако развијеним осећањем за економске и социјалне проблеме свог народа објављује и рад *The Querist* у наставцима 1735, 1736 и 1737 год. Реч је о пројекту националне банке у Ирској као и његовим предлозима у борби

15) Ibid., 53

против сиромаштва и незапослености отварањем јавних радова. Био је веома узнемирен сиромаштвом које га је окруживало. Један од најистакнутијих економиста нашег времена lord Keynes примећује да у развоју политичко-економских идеја нико нао није више задужио до представници Цркве, и то они из редова највиших њених руководиоца, набрајајући их указује на Берклија да је написао „неке од најоштроумнијих есеја о овим питањима“¹⁶⁾. Према томе дато му је место у историји економских наука. У њему подстиче Ирце на само-развој кроз рад. Дело је написано у форми питања и одговора, зато и носи наслов „онај који поставља питања“. Прво питање које поставља јесте: „Да ли је икад било и да ли ће икад бити да је једна радна нација била сиромашна а лења богата?“¹⁷⁾ Социјалне и економске промене које Беркли тражи у овом раду треба да се односе на целокуно становништво, сматра да треба дати и римокатолицима право да могу куповати земљу, као и да се треба угледати на језуите у Паризу који дозвољавају право уписа и протестантским студентима на њихове колеџе, а „зашто не бисмо и ми дали дозволу римокатоличким студентима да се могу упиоивати на наше протестантске колеџе“¹⁸⁾. Борио се са великим трудом против алкохолизма, незапослености, за равноправне односе између римокатолика и протестаната, био је заиста велики реформатор, истина не много либералан, јер је предлагао обазривост у социјалним променама.

Објављује се 1738 год и његов *A Discourse Addressed to Magistrates and Men in Ocassione by The Enormous Licens and Irreligion of The times*: у овом „говору упућеном судијама и људима на власти поводом опромне распуштености и нерелигиозности нашег времена“ долази до израза његов морални став када су у питању коришћење слободе и моралне последице нерелигиозности. Овај рад је имао неколико издања у Лондону и Даблину. Беркли се овде залаже за примену закона против непобожности, то сматра да је нужан задатак судијске дужности. Јер је судијама дужност да учвршћују религију и морал, као и да се отворено супроставе пропаганди „слободних мислилаца“ против религије. Ово је потребно ради бољег политичког организовања друштва. Потребно је да истакнути мислиоци предузму јавно старање и сведочење за религију нације, као и да предузму сузбијање анархистичких идеја и праксе тако-званих слободних мислилаца. Руководиоци државе не могу створити добру нацију из сиромашног људског материјала. Опште добро човечанства јесте критеријум моралне истине. Човек је живо биће са ужасним страстима и разумом. Треба га припитомити као животињу, обликовати га за друштвени живот. То је све циљ друштвених и религиозних институција.¹⁹⁾ Модерни планови наших слободних мислилаца да развоје моралност од религије, захтев је веома ирационалан и убиствен за друштво. Уз то подвлачи да ништа заиста велико и добро не може ући у срца људи без принципа религије, Без вере у Провиђење, без плашње од пакла или наде у небески живот.²⁰⁾ Мудро је мада је то рескир слободе и живота, „већма се покоравати Богу него људима“. Исто тако, продужава Беркли, и послушност према државним властима има свој корен у религиозном страху од Бога. Овај се страх чува и негује религијом.²¹⁾ Јер без религиозних принципа људи никада не могу

16) G. Berkeley, *The Querist*, *The Works*. . . op. cit., 96

17) *Ibid.*, 105

18) *Ibid.*, 120

19) G. Berkeley, *A. Diskourse Addressed to Magistrates* 8. . . *The Works*. . . op cit 196, 202

20) *Ibid.*, 206—207

21) *Ibid.*, 208

бити одговарајући материјал у једном друштву . Ово је опет у вези са општим захтевом за слободом мисли, тако да уколико више имамо стварног образовања у земљи утолико ће народ више напредовати. Слобода мисли је прва особина људског рода, то је квалитет који је у самој природи бића која мисле. Али слобода не може бити слобода против Јеванђеља или слобода говора и активности против закона Божијих. Све, међутим, што ограничава слободу истраживања непожељно је сваком резонувању људском, а слободно паметно, објективно истраживање истине јесте најдрагоценије запослење ума човековог.²²⁾ Хришћанска религија је систем истина које имају санкцију неба и као таква су корисна и неопходна друштву, мудро је утврђена законом и постала је тако главни део друштвеног устава. Наши закони су закони хришћанске земље, као што је и наша влада конституисана и обликована од хришћана. Сада је и даље под руководством оних који исповедају своју веру у Исуса Христа. Када непобожни људи са најужаснијим хуљењем нападају хришћанство, не руше ли они у исто време и сам устав земље и може ли то остати некажњено? Када људи од угледа и власти занемарују Божију службу нису ли у великом искушењу и остали да их у томе следују²³⁾. Побожност се развија, на који начин она стиче темељ међу нама то је ствар која заслужује пажњу свих оних који имају власт и вољу да спасавају ову земљу.²⁴⁾

Једном речју залаже се у одбрану „националне религије“ уз чисто прагматистички став да акције људи одређују њихова веровања, да у моралним питањима корисност и истина се не могу раздвајати, да је добро човечанства правило и мера моралне истине, да религија, с обзиром да је конструктивни принцип друштва мора да буде поштована.

Беркли објављује 1745 год. и *Two Letters on the Occasion of the Jakobite Rebellion, To his Clergy and to the Roman Catholics of his Diocese*. То су два писма, једно упућено његовој пастви а друго римокатолицима у епархији Клајн, написана су поводом устанка Јакобита. Беркли се залаже за ред и мир. Подсећа римокатолике да су били „третирани са истинском хришћанском љубављу од садашње владе, да су „ваше личности и ваша имовина били заштићени истим законима.“

Упутио је неку врсту посланице 1749 год. римокатоличком свештенству Ирске под насловом *A Word to the Wise or an Exhortation to the Roman Catholic Clergy of Ireland*. Ову „реч мудрим или охрабрење римокатоличком свештенству Ирске“ написао је са циљем да подстакне римокатоличко свештенство да још јаче делује на народ да више и предузимљивије ради као једини пут решења економских и социјалних прилика ове земље. Као и у ранијим неким његовим списма тако и овде се показује као велики социјални реформатор. За ову његову делатност добио је похвалу од Пале из Рима. Рад је био у то време веома добро примљен од римокатолика „Постоји“, пише Беркли у овом раду, „међу домороцима овог острва једна дубока антипатија према раду, Ви, господо, једини можете савладати ову урођену народну лењост. Црнци на нашим плантажама кажу: „Да нема црнаца Ирци би били Црнци“. Неки кажу да је мало охрабрење за њих да гаје усеве на земљи чији нису власници, јер веле да им је то од привременог значаја. Одговорио бих тим „да је живот сам по себи ништа друго до привремен.“ У другим земљама исто тако много је оних који немају земљу у свом власништву па су вео-

22) Ibid., 215—218

23) Ibid., 220—221

24) Ibid., 222

ма радни и продуктивни и за друштво и за себе. Углавном тражи од римокатоличког свештенства да учине све што могу за материјални просперитет овог народа, уз цитат св. ап. Павла: „Ко неће да ради да и не једе” (2 Сол. 3:10)²⁵⁾ Додамо ли овим писмима римокатоличком свештенству и његов говор одржан негде у првим годинама свога епископског службовања, свештеницима своје епархије. *Primary Visitation Charge*, у коме је изразио као и у оним поменутим говорима, у којим изражава једно опште признање утицаја и могућности утицаја Римске цркве у погледу њене социјалне службе, своју симпатију и љубав према члановима и других вероисповести, што у оним временима, када је подељеност Цркве била још много свежа, звучи мало и екуменски. Јер, напомиње овај мудри епископ својим свештеницима да живимо у времену када многи нису наклонени нашем реду нити религији коју исповедамо, ругајући нам се, поводећи се за својим сопственим страстима, како је то св. Петар описао да ће бити у оним последњим данима”. Треба бити према њима, римокатолицима, благостив, племенит, предусретљив, показујући увек истинито интересовање за њихове потребе. Не третирати их као неваљалце и простаке, већ се односити према њима на основу опште доктрине моралности и религиозности. У чему се сви хришћани слажу. Морамо задобити прво њихову љубав а затим се обраћати њиховом разуму. На сваку њихову увреду одговорити са љубављу. Јер постоји у истини у сваком људском бићу зрака здравог разума, она првобитна светлост разума и природе које ни најрђавије ни најбиготније васпитање не може угасити... Завршавајући ову своју „прву посету старања” са речима из Јеванђеља да буду мудри као змије а безазлени као голубови. Узимајући у обзир да је ово било време када су усмене на тешке борбе између римокатолика и протестаната биле још толико свеже, ово је био један велики корак, ако још не јединству Цркве оно бар толерантности у којој један епископ тражи „манифестацију хришћанске љубави уместо секташке контроверзе”.^{25а)}

Све су ово уствари мањи његови радови или расправе, као и његове максиме у питањима патриотизма *Maximms Concerning Patriotism*, објављене су 1750 год. Патриота није онај, каже овде Беркли који трчи за новцем и влашћу. Немогуће је за једног епикурејца, као и неверујућег у Бога, да буде патриота. Даље, мрзовољан, који никог не воли, не може волети ни своју земљу. Истинити патриота јесте онај који гаји дубоко осећање дужности и савести у себи. Дobar патриота мора да верује да су сви људи деца Божија. Дobar патриота јесте и онај ко стварно жели општи напредак, и не само да то жели већ и ради за. то. Патриота је онај који прихвата опште добро изнад свог личног, јер тај сматра да је део целине а онај ко своје личне интересе уздиже изнад општих сматра себе да је он „целина”.²⁶⁾

Морамо да споменемо и један његов већи рад, штампан 1744 год., то је *Siris: A Chain of Philosophical Reflexions*, чији се превод на француски појавио одмах идуће године 1745. У овом раду покушао је да изрази целокупну своју концепцију о универзуму, уз препоруку једног лека о којем је сазнао од америчких Индијанаца. Реч је о катрановој води за коју је сматрао да се може употребити против свих болести. Рад је настао поводом једне епидемије, у Ирској и сведочи о његовој љубави и старању за његову паству. Али исто тако рад је необично важан и за филозофију, јер у исто време он овде веома

25) G. Berkeley, A. Word to the Wise... The Works... op. cit. 229, 237
25a) G. Berkeley, Primary Visitation Charge, The Works, op. cit., Vol. VII 162
26) G. Berkeley, Maximms Concernig Patriotizm, The Works... op. cit.

много медитира о појму Бога како се развијао од најстаријих времена, од античких филозофа. Беркли је овде сасвим прегледно указао на један „непрекинут ланац филозофске рефлексije” када је у питању вера и изражавање те вере у Бога, да је Бог једини универзални Делатељ; један ланац вере се развија кроз људску мисао од почетка. Говори овде такође о тешкоћи сазнања Бога, о борби интелекта да се ослободи веза са чулима. Овде је изложио и своју филозофију природе, где наглашава примат етра и ватре. Етерична ватра је примарни принцип телесног света. Етар је први телесни инструмент Највишега ума. Механички је везан са ваздухом и преко овог са свим стварима, кроз ово се одржава и циклус омењивања рабања и распадања. Наравно уз његову сталну критику механичких принципа, односно механистичке филозофије. Истина је, како је то већ запажено, да он у овом делу нема баш ону поузданост да може да реформише целокупну филозофију, целокупну науку, и животе његових савременика, поправљајући помодну епистемологију и дајући нови доказ о постојању Бога.

Дело је било веома популарно, радо читано. Један критичар изјављује да „када год отворим његове странице увек налазим свеже семе мисли”. Заиста дело је пуно ванредних мисли. На пример, филозофија је ствар више духовне природе а не механичке. Чињенице и закони физике као науке су само чулни изрази Божије делатности. Знамо једну ствар када се разумемо, а разумемо је када можемо да је протумачимо или кажемо шта значи. Стриктно говорећи чула не сазнавају ништа. Ми заиста опажамо звук слухом, слова видом, али још не можемо рећи да их разумемо. На исти начин и појаве природе су слично видљиве свима, али сви на исти начин не сазнају везе природних ствари, нити разумеју шта оне означавају, или како да помоћу њих предвиђамо развој ствари јер сви људи нису исте судије.²⁷⁾ Активна интелигенција је сама резиме објашњења универзума. У активном разуму једино се налази „златни ланац интелигибилне реалности”. Све чулне појаве са својим природним узроцима, који су само природни знаци, претпостављају непрекидну делатност Активног Разума.²⁸⁾

Бог је тако интелигибилна душа света, чијом непрекидном и преовлађујућом активношћу све ствари се држе у јединству „златног ланца”. Овде у овом Берклијевом раду физика стално прелази у метафизику — универзум је духовно уједињен у Богу. Теологија и филозофија ослобађају човека од ланца којим је привезан за земљу и помажу му у његовом лету према сувереном добру.” Инстинктивно ум тежи ка вишем, стално тежи да се уздигне од свог ниског и чулног положаја ка стању светлости сазнања, поретка, чистоте.²⁹⁾ Личност је недељиви центар душе или ума, стога је личност стварно то што постоји, толико колико узима учешће у Божанском јединству. У човеку је монада или недељивост „самог — само — ја”. Знати себе значи знати шта нам припада.³⁰⁾ Све ствари могу да буду сматране као један универзум, један по везама, односима, поретку његових делова, то је све рад Ума³¹⁾ Од нижег увек постепено идемо ка вишем, сваки нижи ступањ наших способности води нас ка вишем и коначно ка Богу. Појам Тројичности се може наћи и код старих паганских филозофа, то је појам о три „ипостаси” — Ауторитет, Светлост и Живот; оку разума се појављују као то што подржава, прожима,

27) G. Berkeley, *Siris, The Works...* Vol. V, op. cit. 120

28) Ibid., 82—84

29) Ibid., 140

30) Ibid., 156

31) Ibid., 157

одуховљава светски систем макрокосмоса. Појављују се и у микрокосмосу, као то што чува душу и тело, осветљавајући ум, покретајући љубав. Ове три „ипостаси“ треба да буду схваћене као нужни универзални принципи који кооперирају и коегзистирају на такав начин да никада не постоје одвојено једно од другог, већ на супрот конституишу једног Суверена свих ствари. Заиста, пита се коначно Беркли, како може власт односно Ауторитет да буде од користи или да опстане без знања (светлости) или без живота, односно активности³²⁾ Јер коначно шта је Бог, пита се Беркли, и у подужем разматрању истиче да то није ни „слано, ни кисело, ни сumpоровито, ни ваздух, ни етар, ни видљива телесна ватра, још мање фантом судбине или нужности нити је састављен од делова нити је део икакве целине, него стварни делатељ... први покретач невидљив, нетелесан, без простирања и јесте интелектуални извор живота и бића.³³⁾ Уз напомену такође да „Највишу силу у универзуму, у којем су идеје те Силе, односно Божанске идеје, изражене, не треба мешати са самим универзумом“, управо Узрок је један а последице, резултати, тога Узрока су нешто друго. То су две ствари. Видимо уствари веома много наглашен принцип, који је већ овде експлицитан код Берклија — Јеванђелски принцип тројичности, несједињености али и неразделивости. Једном речју сваки детаљ овог нашег света јесте у рукама Божјим, и не можемо га сазнати уколико немамо сазнање Бога.

Штампа се 1752 год. и његов последњи рад *Father Thoughts on Tar-Water* уз *A Miscellany containing several tracts*, први рад се односи такође на исту тему, коју је обрађивао и у *Сирису*, о користи по здравље катранове воде; други је скуп прештампаних неких његових мањих радова.

Доста дуго после његове смрти, скоро крајем прошлог века, откривен је још једна његов спис и издат, у првом издању из 1871. год под насловом *Common Place Book of Ocasional Methafisical Commentaries*, док се друго издање из 1944 год. појављује као *Philosophical Commentaries*. Реч је о скупу његових бележака, мисли, још из времена док се бавио у Тринити колеџу. То су белешке које је он највероватније писао са циљем да му помогну као неки увод у његов доцнији рад који већ планира. Многе од ових мисли записане у овој његовој бележници, он није доцније употребио нити их је даље разрађивао. Оно што је карактеристично у овим белешкама јесу његове мисли за које можемо да кажемо да су антиципација низа наших савремених дискусија о низу предмета, полазећи од улоге науке, научних теорија, па све до филозофије језика. Он овде, како је то већ запажено, „мисли и премишља и дебатује, оклева, мења своја мишљења, разчишћава тешкоће и доноси одлуке...“³⁴⁾ Научници, како их Беркли овде назива, философима природе, обмањују себе у покушајима да тумаче свет у границама апстракција или силе јер природне науке, како он налази, с правом, пре су оне које описују а не те које објашњавају, више морају да буду заинтересоване за односе а не за узроке.

Мој циљ је да изложим метафизику не на општи схоластичан начин, већ само да је у извесној мери прилагодим наукама како би могла, на пример, да буде од користи у оптици и у геометрији“, уз низ других ванредних мисли, ми ћемо се овде задржати на оним које нам изгледају да су од интереса за овај рад. На пример: „Природа и није ништа друго до Поредак слободне воље

32) Ibid., 162

33) Ibid., 137, 134

34) G. Berkeley, *Philosophical Comentararies*, London 1944, VII

Божије" или „Два су највећа принципа моралности: Биће Божије и Слобода човека". Даље, простирање није безгранично дељиво. Простирање је чулно опажање и због тога није изван ума. Нема активне силе осим воље, материја иако би постојала не би имала утицаја на нао. Ми не можемо схватити никакву активну силу до само вољу. Моје активности воље су у мојој власти, ако их ја хоћу, стога ја их желим.³⁵⁾

Није могуће јасно дефинисати највећи број ствари, ово је резултат ограничености нашег језика толико исто колико и због нејаоноће или конфузије саме наше мисли. Према томе јасно и у потпуности могу да разумем своју душу али не могу да је дефинишем. Све наше идеје адекватно сазнајемо, али наше сазнање закона природе није савршено или адекватно. Простирање изгледа да се опажа оком колико и мисао слухом. Апсурдно је да људи треба да сазнају душу као идеју, јер идеје су инертне, немислеће. У овоме је Малбранш оповргнут.³⁶⁾ Према мојим принципима постоји реалност, постоје ствари, постоји *rerum natura*. Али је најизвесније да се ограничено простирање не може делити *ad infinitum*. Кретање није идеја, то не може да се схвати одмах. Аксиом је да не можемо резоновати о стварима о којима немамо идеју стога не можемо резоновати о инфинитезималима.³⁷⁾ Не можемо замислити једну линију или простор безгранично великим, због тога је апсурдно поставити пропозиције о њима. Када људи говоре о инфинитезималним квантитетима или мисле на ограничене квантитете, иначе не говоре о идејама, обоје је апсурдно.³⁸⁾ Не можемо замислити ствар у простирању а да је без боје. Човек рођен слеп не може да замисли простор. Не можемо да замислимо боју без простирања. Претпоставка да су ствари различите од идеја, одузима стварну истину, следствено уноси универзални скептицизам, пошто се целокупно наше сазнање и контемплација ограничава само на идеје. Прављење разлике између идеја и опажања био је велики узрок схватању да постоје материјалне супстанције.³⁹⁾

Зашто не можемо да схватимо да Бог ствара „из ничега"... Свака идеја има узрок, произведена је вољом. Кажем нема узрока који није духовне природе, нити је ишта активно сем духа. Узрок свих природних ствари јесте једино Бог. Идеја, будући негативна, не може да представља или да буде слика икакве активне ствари. Можемо да замислимо тело без кретања али не можемо душу без мисли. Мислимо да не знамо шта је душа, јер немамо имагинабилну или сензибилну идеју коју бисмо могли да припишемо овом звуку (речи, души), али ово је последица предубеђења.⁴⁰⁾ *Existence is percipi* или *percipere* коњ је у штали, књиге су у радној соби као и раније. Кажем да су земља и планете створене пре него што је човек постао, било је других интелигентних бића која су их опажала. Ако се моја философија правилно разуме онда философије Епикура, Спинозе. Хобеса, итд. падају.

Никаква се мисао не може наћи у немислећој ствари. Све наше идеје су или чулна опажања или су то мисли. Не усвајам ни једно мишљење зато што је старо или због тога што је опште прихваћено или помодно, нити оно на којем сам провео много времена студирајући га или негујући га.⁴¹⁾ У сваком случају све ове његове мисли које налазимо у овој његовој доста опширној

35) Ibid., 5, 7, 35, 41, 45

36) Ibid., 51, 65, 69, 93

37) Ibid., 99, 103, 63, 113

38) Ibid., 137, 147

39) Ibid., 115, 169, 215, 221

40) Ibid., 295, 303, 141, 243, 203

41) Ibid., 139, 257, 119

бележници, како налазе историчари философије, откривају „дах и опсег његовог пројекта рада”.

Исто тако пронађен је још један његов спис тек 1901 год. када је и објављен. То је један мали рад *Of Infinities*, Веома је значајан, додирује, како је то већ речено, срж његове философије. Чини нам се да је најкарактеристичнија мисао у овом његовом раду: „Ако су линије бескрајно дељиве, поставља се питање да ли постоји таква ствар као што је тачка”.⁴²⁾

Исто тако откривен је један његов говор из 1707 или 1708 год. одржан на дан 1. јануара у капели Тринити колеџа који је објављен 1871. год. Када га је написао имао је свега 23 године; носи наслов *The Revelation of Life and Imortality*.⁴³⁾ Мото говора је из 2 Тим. 2:10: „И сад се показује у доласку спаситеља нашега Исуса Христа, који раскопа смрт и обасја живот и нераспадљивост јеванђељем”. Ово је говор једног младог студента са ванредном анализом моралних последица наше вере у бесмртност као и разлозима зашто та идеја дубље не продире у живот и рад људи. Какве је последице имало ово откривење на свет. Погледајмо мало јаче у суштину ствари, каже нам овде Беркли. Колико ми хришћани превазилазимо старе незнабошце Римљане у нашем владању и моралној истрајности, чедности и интегритету. Код нас, који имамо у виду бесмртност, није ли стара доктрина „Једи и пиј, сутра ћеш умрети” исто толико у моди колико је увек и била? Ми становници хришћанског света, просвећени Јеванђељем, учени Сином Божијим, дали смо светлећи пример мира и врлине непреобраћеном паганском свету? Шта је узрок овој чудној слепоћи хришћана, да бесмртност, срећна бесмртност, има тако мали утицај. Празне су опекулације да људи чим дођу на овај свет и отворе очи треба да одбаце сваку мисао о овој пролазној земљи и да упуте своје погледе према подручју живота бесмртности. Јер немамо толико одређену идеју о блаженству које ћемо добити на небу и стога она нема толико снаге да нас присили да размишљамо о њој, а друго, то блаженство нам изгледа толико удаљено од нас. Сасвим је тачно да су наше способности мале и уске да одмах схвате блаженство које нас очекује. Међутим, ако би нам Свемогући дао нове способности и указао нам одмах да можемо да опазимо небеске радости, у том случају не би било ни порока ни врлине, не би смо били слободни делатељи уколико не бисмо са напором стицали сазнање о тако великим радостима које нас очекују. А у погледу примедбе да је све то толико далеко од нас — вечни живот и блаженство у њему, одговорио бих: зар не видимо да свакодневно толико мноштво света одлази из овог живота и да друго мноштво улази у њега, као и колико је брз прогрес од рођења до смрти... Морамо са трудом мислити о овим стварима, резоновати са одговарајућом пажњом; више отворити очи којим ћемо путем — овим који води врлини вечног живота или оним који нас води наказности порока, чији је крај у вечној смрти.⁴⁴⁾

Имамо такође још један број његових радова, беседа, затим мањих радова из области природне историје, у којим пише о земљотресима, о пећинама о ерупцији Везува, као и изванредан број његових критика и одговора на критике, као и већи број његових значајних писама која је измењивао са познатим научницима и писцима његовог времена.

Ово би био у најкраћем изложен живот и рад овог значајног мислиоца за којег је с правом речено да представља јединствен феномен у историји

42) G. Berkeley, *Of Infinities*, *The Works*, op. cit. Vol. IV, 237—238

43) G. Berkeley, *The Revelation of Life and Imortality*, *The Works*, Vol. VII, 10

44) *Ibid.*, 11—14

филозофије. Заиста, видећемо, да међу свим мислиоцима који су на пољу филозофије дали своје прилоге за одбрану религиозне вере, хришћанства, Берклијев прилог може да се узме да је један од најзначајнијих. Да ли је он био свестан тога или не ми не знамо. Можда, што иде у прилог тога да је знао за вредност и важност свога рада јесте то да доцније, у току свог живота после објављивања својих првих радова, у којим је изложио своје филозофске ставове, није се више много интересовао философијом, нити је читао њему савремене философе, нити је тражио познанство са њима. Остао је при томе увек само вредан и скроман и веома добар епископ своје Цркве. сведочећи својим животом и радом, видећемо то даље, колико је „модерно друштво“, које се рабало, — историјски изданак свог религиозног наслеђа.

Морамо да имамо то на уму да је морална инспирација свих његових метафизичких радова, како је то веома добро запажено, била борба усред које је он живео, између оних који су захтевали да се искључи вера у Бога из људског васпитања и оних који су били за то да се она задржи као основни мотив човековог живота и рада. „Беркли је уствари разумео да су материјализам и скептицизам, као две доктрине, које су се постављале као истинита наука и истинита философија, требале да буду интелектуална заштита атеизма и агностицизма“ слободних мислилаца” Због тога је сва његова философија управљена против материјализма и скептицизма.

Он се борио против овог материјализма једном посебном философијом, да антиципирамо нешто од ње, како се обично она и приказује по историјама филозофије, философијом у којој је наглашено да све ствари које опажамо су у ствари идеје, које као такве, као ствари, немају у себи никакве унутрашње снаге. Тако да једна идеја, објект, не може произвести или учинити никакву промену на другој идеји или објекту. Везе које примећујемо међу стварима нису узрочне, већ су само знаци, симптоми. Наше сазнање чулних ствари може једино да буде изведено из искуства. Истинит узрок мора да буде нешто што је духовно. Јер мора да постоји један снага која покреће развојене и неактивне атоме. Крајњи узрок је Бог. Он је једина реалност универзума, управо то је Ум или Дух. Дух опажа и раба идеје које су саме по себи неактивне. Тако се један свемогући Дух открива у постојаном и хармоничном универзуму. Ограничени или створени духови манифестују своја постојања кроз своју активност, признавајући виши Дух кроз осећање зависности. Постоји само једна супстанција: Дух, Душа, душа човекова у присуству Творца који је ословљава кроз симболизам идеја.

Оно што знамо јесу само наше идеје а никаква друга стварност не постоји иза њих, јер су саме те идеје стварност. Према томе скептици нису у праву да не можемо да сазнамо стварност света, јер јасно опажамо ствари нашим чулима, а те ствари Беркли назива идејама. Постојати значи бити опажен, јесте основна Берклијева мисао; али ако ми нешто не опажамо то не значи да не постоји, јер коначно Бог је тај који опажа све ствари и све их има у своме уму. Према томе свет је постојао пре постанка човека, јер га је Бог био свестан или имао у своме опажању.

Целу своју филозофију тако је посветио питању материје и питању Бога, јер се већ тада поверовало, како је то добро примећено, да је наука коначно открила експериментом стварну природу универзума, ту природу која лежи испод свих појава које су доступне нашим чулима, а док та стварна природа није доступна чулима него само разуму чији највиши израз јесте математика.

Пошто нас чула варају онда се наука појављује као највиши свештеник крајње истине". Беркли се супротставио овом и оваквом гледишту. Тако да цео Берклијев живот и није био ништа друго до рат против рационалистичких подржавалаца материјализма, које је он назвао малим филозофима.⁴⁵⁾ Он је то учинио са позиција, тврдо је у то био уверен, здравог разума. Желим каже једна његова личност из дијалога, Филонус, да наша мишљења буду тако добро изложена и предата суду људи са обичним здравим разумом, управо тим који су без предубеђења ученог васпитања. Он се често осврће у својим радовима на здрав разум, веома се често позива на њега, тако да му је и циљ философије био да изрази и потврди ту философију здравог разума. Његова је доктрина једноставна — то је позив на непосредно искуство — од сазнања најобичнијих ствари до сазнања Бога, који се сазнаје опет на основу тих непосредно опажених ствари, односно закључујемо на основу њих својим умом о Његовом постојању. Ово је у ствари, видећемо један емпиризам у којем ум ипак игра своју велику улогу. У том погледу он антиципира, у извесном смислу, и самог Канта.

У Зборнику Калифорнијског универзитета посвећеном Берклију поводом двестогодишњице његове смрти каже се да Берклијев прилог философији није ни данас скоро ништа изгубио од своје оштрине и снаге⁴⁶⁾.

Проф. А. Ц. Фрејзер, издавач и коментатор целокупних дела Берклијевих, у свом осврту на Сирис-а истиче како су кроз године живота медитације дале Берклију једну дубљу али више мистичну концепцију о универзуму у којем смо се нашли. Овде, каже Фрејзер, Берклијево дубоко поштовање према тајни универзума се појачава, као и његова спремност да дозволи да, у различитим временима и земљама, свако на свој начин распознаје Свест, или боље речено, Највиши Разум као стални елеменат егзистенције. Он сада радо прихвата признање Бога у макојој форми вере која је сагласна са овом супремацијом Разума у универзуму. Живот проузрокује организацију а не организација живот. Концепција о пасивном физичком свету над којим преовладава духовна снага изражена је у овом делу на много начина. Ову тезу брани и развија уз помоћ и античких мудраца. Налазимо га овде интелектуално ширег и више либералног, у овом делу више него и у једном другом потпомаже васпитање филозофског духа који почиње са чућењем и осећањем тајне и завршава са дубоким и просвећеним медитацијама. Два главна проблема Берклијеве метафизике су питања свести или перцепције и узрочности, ова питања су узајамно везана и свако је обухваћено другим. Питање свести или перцепције везано је, с једне стране, са чињеницом контраста између самосвесног духа и несвесног света ствари, а с друге стране са неизмерним тајнама простора и времена. Оба ова питања укључују и три посебна предмета медитативне мисли — наше индивидуално ја, свет природе и Бога. Философија опажања истакнута је у Берклијевим Принципима а философија узрочности овде у Сирису (А. С. Fraser, Selection from Berkeley, Oxford 1879, 288-300). Видећемо даље колико Фрејзер у неким запажањима није у праву. Исто тако као ни примедбе о платонизму код Берклија нису оправдане. Осврнимо се овде на још једног историчара философије Емила Брехиер-а који то тврди. Нарочито се то тврди на основу овог његовог дела.

Беркли заиста у овом делу — Сирису — као да у неком далеком смислу и даје слику о универзуму позајмљеном од неоплатоничара и питагорејаца.

45) C. B. Moris, Lock, Berkeley, Oksford, 1935, 65—67

46) George Berkeley, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, 1957, V

Међутим, он је и овде заиста веома хришћански оријентисан, јер истиче у ду: ху својих ранијих погледа да ватра као инструмент узрока не дејствује сама по себи већ је то снага Највишега Бића, која је у исто време и сила која ствара све ствари, интелигенција која их сређује и доброта која их чини савршеним. Даље из самог Е. Брехиер-овог излагања видимо стваран ортодоксни став Берклија и овде у Сирису, који он иначе покушава да негира. Јер Брехиер запажа да Беркли усвојим **Принципима** указује да ми немамо идеју о Уму и његовој делатности, пошто су идеје пасивне ствари, него само појам о Уму; а ову тезу он даље развија, како то истиче овај историчар философије, овде у Сирису, тако да је целокупан систем Берклијеве философије усредсређен на ово сазнање Бога. Од Платона је научио да прави разлику између чулног и интелектуалног сазнања, да сазнање о чулним стварима није изведено из интелигенције већ је то пре сазнање о духовним реалностима — али све у свему, подвлачи Е. Брехиер, сазнање овог света остало би недоступно људској глупости да нам није Божанског откривења. Emile Brehier, *The History of Philosophy* Vol. V. London 1971, 43-44)

Када је у питању доследност Берклијеве философије, коју доводи у сумњу Фрејзер, могли би смо да одговоримо за сада само толико што сам Беркли на једном месту у својим познатим *Philosophical Comentararies* каже: да ко жели да критикује само један део његове философије, ипак мора да прочита целину, јер може га погрешно схватити (Лондон 1944.241). Др Лус, такође издавач и коментатор Берклијевих дела, потврђује да било општа или ма која посебна доктрина из Берклијевих Принципа овде је у Сирису потврђена, а што се тиче платонизма код Берклија, „Беркли је волео Платона“ каже др Лус али никад није био платониста', и да је у својим *Philosophical Commentaries* рекао исто тако да увек налази тешкоћу у разумевању оних који су користили Платнова настројеност (*The Works of George Berkley*, London Vol. V. 1953, 12)